

I r k F e r e n c :

A VÉLETLENSÉGTŐL A SZÜKSÉG-
SZERÜSÉGIG A BÜNTETŐJOGBAN

E referátum célja, hogy a marxista filozófiában hosszú idő óta eredményesen alkalmazott alapkategóriák felhasználásával néhány, ma még nem minden vonatkozásban megoldott kérdéséhez adalékul szolgáljon.

Mielőtt a részproblémákra áttérnénk, szükségesnek látszik bizonyos általánosabb jellegű alapvetést megtenni. Ennek során legelőbb is induljunk ki abból, hogy a jogi szabályozás a fejlett rendszerekben szoros kapcsolatban van egyrészt a reális társadalmi igénnyel, másrészt ezen igény reális lehetőségével. Helyesen hívja fel a figyelmet Lukács György arra, hogy "a jog nem lehetne az emberek mindennapi életében a társadalmi konfliktusok végigvitelének fontos eszköze, ha nem hivatkozhatna szakadatlanul ugyanezekkel a tartalmakkal kapcsolatos, társadalmilag spontánul kialakult meggyőződéseikre".^{1/}

Az említett esetekkel nem azonosítható az a helyzet, amelyben a konfliktusok tömegével rengeteg egyén találja magát szemben. "A jogi szabályozás társadalmilag reális lehetőségét csak az hozza létre, hogy az ilyen konfliktusokat tömérdek egyén elkerülheti, mivel az egyedi emberek - spontán törvények hatására - lemondanak olyan cselekedeteikről, amelyek esetleg keresztezik a társadalmi reprodukciót".^{2/} Ebből a megállapításból tehát egyenesen következik az, hogy amennyiben bizonyos konfliktusok elkerülésé-

nek lehetősége nem reális, úgy a jogi szabályozás gyakorlatilag kudarcra van kárhóztatva.

Ennek - tehát a reális elkerülhetetlenségnek - ékes példáit a gondatlan bűncselekmények többsége képezi. Ez nem azt jelenti, hogy az ilyen cselekmények elkövetői mindig vétlenek, azonban a megítélés a szándékosok többségéhez képest alapvetően eltérő kellene legyen.

A gondatlan bűncselekmények helyes megítélésénél ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül az a fontos tény, hogy a bűnözés feltételeit végső soron maga a társadalom teremti meg. ^{3/}

I. FILOZÓFIAI MEGKÖZELÍTÉS

Előjáróban rögzítsük, hogy az objektív valóság és annak tudati visszatükröződése /mint pl. valamely cselekedet és annak társadalomra veszélyes megítélése vonatkozásában/ nem mindig és nem feltétlenül esik egybe. Ez természetesen általános probléma, s korántsem a bűnözés körén belül érvényesülő törvényszerűség.

Lukács György ezzel összefüggésben rámutat arra, hogy igen gyakran a közvetlen folyamat szubjektív tudata a valódi tényállás objektíve hamis tudatának felalmege, azaz "a közvetlenül, gyakorlatilag lezajlott folyamat igazi horderejéről objektíve hamis tudat alakul ki". A fő probléma az, hogy a tudat még nem jutott el minden esetben a helyes visszatükrözésig. ^{4/}

A hamis tudat egyik táplálója a "hit" - természetesen nem valláséletikai értelemben véve. Ehelyütt a szakembereknek a nem szakemberek részére szolgáló kijelentéseiről van szó. Az átlagember /ezúttal minden, a témakörben

nem szakértőnek számító embert ideesorolva/ egyszerűen csak igénybeveszi, használja a dolgokat, miközben a szakemberek kijelentéseibe vetett "hit"-re és azokra az empirikus tapasztalatokra támaszkodik, amelyek szerint a mindenkori konkrét, felhasználásra kerülő dolog megbízható volt. ^{5/}

Ezúttal talán nem volna célszerű a kérdésbe túlságosan mélyen belemenni, azonban azt szükséges nyomatékkal kibangsúlyozni, hogy "amikor valamiféle elméleti megállapításból közvetlen gyakorlati következtetéseket vonnak vagy vonhatnak le, illetve ilyen következtetéseket kell levonniuk..., a tudományos bizonyítékok helyét szükségszerűen a hit foglalja el. Nem kétséges ugyanakkor az sem, hogy ez a hit ellentétben áll a tudással és a megismeréssel, de mindenekei előtt az jellemzi, hogy nem akar bizonyítani, vagy hiányzik ehhez a konkrét lehetőség stb. Ily módon azonban az ilyen tevékenység a vélekedéshez kerül közel, amelyet a logikai terminológia a tudással szokott szembeállítani". ^{6/}

Aligha tagadható annak a véleménynek a helytállósága, amely szerint amikor ítéletet alkotunk egy személy egy tétéről, ezeket a szempontokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Nagyonis kétségesnek tűnik, hogy mind a cselekményre, mind az azt megvalósító személy viselkedésére, az okokra, feltételekre vonatkozóan akár egyetlen esetben is tagadható volna az ilyen "hit" jelenléte a döntéseknél. ^{7/}

Nem véletlen, hogy ez a fajta, a "hit" elemeivel bőségesen felruházott, s nem ritkán az objektív valóságot hamisan ábrázoló visszatükröződése éppen ott jut vezető szerephez, ahol bizonytalanság uralkodik egy vagy több összefüggés tekintetében. Rényi Alfréd rámutat azonban arra, hogy csak a felületesek elmék képzelik azt, hogy a téren nem

kell törekedni a gondolkodás lehető legteljesebb tisztaságára. ^{8/}

Az egzakt, mérésekkel bizonyítható vagy oáfolható tudomány világszerte ismert szaktekintélyének álláspontja - legalábbis véleményem szerint - a természet- és társadalomtudományok területére azonos érvényű. Sőt ez utóbbira armál inkább iránymutató lehet, mivel itt az igazság és a hamisság - a minőségnek a mennyiségbe való átalakításainak közismerten olykor rendkívül nehéz, olykor pedig bonyolult volta miatt - még nehezebben tisztázható, bizonyítható, mint a természettudományokon belül.

A jog területére áttérve nem látszik megalapozatlannak az a kíváncsalom, hogy minél több, a két szélső mező vagy pont közötti átmeneti kategóriára volna szükség a tudományok ismeretanyagát lehető legegzelesebben kamatoztatni kívánó döntésekhez.

Hogy ez az irányzat minél jobban megerősödjék, a marxista filozófia ismeret- és fogalomanyagát még erőteljesebben kellene alkalmazni. Az nyilvánvaló, hogy ezeket a fogalmakat nem lehet változatlan tartalommal analogikusan felhasználni.

A továbbiakban e szempont figyelembevételével szeretném a két ellenpólus: a véletlenség és a szükségesség; valamint a köztes kategória: a valószínűség fogalmakörében néhány gondolatot kifejteni.

Lenin egyhelyütt felhívja a figyelmet arra, hogy sem a természetben, sem a társadalomban nincsenek és nem is lehetnek tisztá jelenségek. Megállapítását Marx dialektikájára alapozza, amely kimutatja, hogy maga a tisztaság fogalma nem egyéb, mint a tárgyat nem minden oldaláról, nem egész bonyolultságában átfogó emberi megismerés bizonyos egyoldalúsága, szűk volta. ^{9/}

Engels is nyomtatékosan hangsúlyozza, hogy a dialektikus materializmus nem fogadhatja el a véletlen és a szükségszerű merev szembeállítását. A szükségszerűség véletlenek tömegéből tevődik össze, véletlenek sorozatán keresztül érvényesül. 10/

Fontos utalni arra, hogy az egyes szerzők tagadják azt az - előbbihez igen közel álló - felfogást, amely szerint a szükségszerűség a véletleneken keresztül jelenik meg /és megfordítva/. Kézenfekvő indokként szolgál a valóságos helyzet túlzott leegyszerűsítése. Itt ugyanis a "szükségszerűség a maga fajtáiban jelenik meg, különböző fajtái a véletlen megfelelő fajtáit hordozzák" és fordítva. 11/

A véletlen események legfőbb meghatározója, hogy nagyszámú ok bonyolult és általában áttekinthetetlen láncolata lép fel, melyek részletekbe menő ismerete a gyakorlatban nem mindig lehetséges. A főbb okok viszont még nem határozzák meg egyértelműen a jelenség lefolyását, ezek még több lehetőséget engednek meg, s ezért nem teszik lehetővé annak pontos előre láthatóságát sem. 12/ Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy - amint arról már érintőlegesen eddig szó esett - a véletlen, de épp így a szükségszerű jelenségek sem tisztán ilyenek: ami valamely síkon véletlen, az más síkon szükségszerű és fordítva. 13/

A véletlenségtől a szükségszerűség felé vezető logikai úton az első állomás a lehetőség. A lehetőségnek két oldaláról beszélünk. A minőségi jellemzője azt fejezi ki, hogy a már megvalósult tulajdonságok és a fennálló feltételek alapot nyújtanak bizonyos új tulajdonságok létrejöttéhez. A mennyiségi oldal a lehetőség megalapozottságának nagysága, mértéke. A megalapozottság nagysága változó /nö vagy csökken/ és ennek megfelelően "kifejezésre juttatja a lehetőségnek mint a jelenség minőségi karakterisztikájának a valóság-

hoz és a szükségszerűséghez való közelségét. A lehetőségnek ezt a mennyiségi meghatározottságát nevezzük valószínűségnek a szó általános értelmében". 14/

A valószínűség lényegét plasztikusan formálja meg az a felfogás, amely szerint minden olyan eseménynek, amelynek bekövetkezésében nem lehetünk biztosak, de nem is tekinthetjük kizártnak, más szóval minden olyan eseménynek, amely a véletlentől függően is bekövetkezhet meg nem is, a valószínűsége egy meghatározott - nulla és egy közé eső - számmal fejezhető ki. Azoknak az eseményeknek, amelyeket a mindennapi szóhasználatunk szerint valószínűnek nevezünk, a valószínűsége egyhez /a teljes bizonyosság valószínűségéhez/ van közel, míg azoknak az eseményeknek, amelyeket a mindennapi életben valószínűtlennek nevezünk, valószínűsége nullához /a lehetetlen esemény "valószínűségéhez"/ van közel. 15/

Fontos azt is leszögezni, hogy minden valószínűség feltételes. Az esemény tényleges megvalósulásának száma közelítőleg úgy viszonyul az összes megvalósulási lehetőség számához, mint az esemény valószínűsége egyhez, tehát a teljes bizonyosság valószínűségéhez. 16/

Ha a szükségszerűséget a teljes determináltság szinonimjaként fogjuk fel, akkor ez utóbbi "a valószínűségek objektivitása elvénak határeset", olyan ideális határeset, amely a valóságban tulajdonképpen sohasem valósul meg teljesen, csak közelítőleg. Ennek oka az, hogy az egy jelenségre ható összes körülményt teljes pontossággal soha nem ismerhetjük és nem vehetjük számításba. 17/

A matematikus felfogása teljességgel egyezik a marxista filozófuséval. Lukács György - miközben megállapítja, hogy a lét olyan folyamatosan előre haladó komplexusok végtelen kölcsönös kapcsolataiból tevődik össze, amelyek belsőleg heterogén természetűek és melyek részleteikben is vi-

szonylagos totalitásaikban egyaránt konkrét, irreverzibilis folyamatokat eredményeznek -, rámutat arra, hogy ezek a folyamatok csak statisztikai módszerekkel ragadhatók meg valódi mozgalmasságukban. Ebből viszont az is következik, hogy az eredmény csak a mindenkori körülményeknek megfelelően magasabb vagy alacsonyabb statisztikai valószínűség lehet. Ez viszont az emberi gyakorlat szempontjából /ideértve a tudományt és a technikát/ azzal jár, hogy egy folyamat lefolyásának nagy valószínűségét szükségesszerűnek tekintik. A gyakorlatban ez nem eredményez hibát, minthogy az eltérések a várt vagy kitűzött normától a gyakorlat számára nem jöhetnek döntően számításba. Mindon, amit szükségesszerűségnek szoktunk nevezni, lényegében egy ilyen konkrét folyamat végbemenetelének legáltalánosítottabb formája. 18/

II. JOGI MEGKÖZELÍTÉS

Témakörünk szempontjából az előzőekben felvázoltak gyakorlatilag voltaképpen akkor kezdnek érdekesé válni, amikor ítélletalkotásra kényszerülünk - annak akár jogi, akár pszichológiai értelmében. A büntetőjog tudományának területén - többek között - a következő esetekben találkozunk a véletlentől a lehetőségen, a valószínűségen keresztül a szükségesszerűségig terjedő döntési, illetve ítélletalkotási kényszerrel:

1. A cselekvésre irányuló döntés meghozatalakor. E körbe olyan, a büntető anyagi és eljárási jogot egyaránt foglalkoztató kérdések tartoznak, mint a cselekvő ember tudatának képzete valamely cselekedete káros következményéről, cselekménye társadalomra veszélyességéről. Valamely cselekedet és a vele együtt járó eredmény közötti

kapcsolat. Valószínűségi elemek színezik át a szándékos-
ságot oszákúgy, mint a gondatlanságot.

2. A jogalkotó valamely általános vagy részletszabály létrehozásakor szintén a korábban említett fogalomkörben hozza meg döntéseit. Sőt - amint arra Pintér Jenő hívja fel a figyelmet - a jogalkotó aszerint sorol egyazon magatartást a bűncselekmények vagy a szabálysértések közé, hogy a konkrét magatartás milyen valószínűséggel jár káros eredménnyel. 19/

3. A legbonyolultabb - és a helyes döntés szempontjából a legkényesebb - a helyzet a jogalkalmazáskor. Ehelyütt ugyanis a 2. pont alatt vázolt szempontok alapján kialakított felfogást kell alkalmazni az 1. alatt jelzett körben és az ott érintett személyekkel kapcsolatban. Szűkebb tárgykörnél, a büntető eljárásnál maradván tehát egyazon problémakör kétszeresen kerül valószínűségi megítélésre. Először a cselekedet alkalmával, másodsor a cselekedetről alkotott felfogás kialakítása alkalmával.

A valószínűség és a bizonyosság /ez utóbbi lényegében megfelel a filozófiai "szükségyszerűség" fogalmának/ közötti összefüggéseket a büntető eljárásban, a büntető ítélet meghozatalában Király Tibor igen nagy részletességgel tárgyalta. Ahhoz hozzátenni meglehetősen nehéz bármennyit is. A bizonyosság kritériumairól alkotott gondolatai jogpolitikaileg-pedagógiaileg egyértelműen bölcsök. Magam is azt vallom, hogy amikor egy ítélet megszületik, annak a bizonyosság köntösében kell megjelennie a nyilvánosság előtt. Ezt kívánja a speciál-, de különösen a generálprevenció eszméje. "Kifelé" ezért helyesnek tartható az a felfogás, amely szerint a büntető eljárásban a bizonyítás közben találkozunk valószínűséggel, amely számszerűen valószínűség, gyakorlatilag pedig átváltozik bizonyossággá. 20/

Ilyen megkülönböztetéssel helyeselhető az is, hogy "a szocialista jog elméletében és a gyakorlatban egyetértés van abban, hogy a vádlott bűnössége nem mondható ki valószínűség alapján".^{21/} Valóban, ha a büntető eljárás folyamán a valószínűség igen magas fokán mondják ki a bűnösséget, akkor ez - mint a már idézett lukácsi állásfoglalásból is kitűnik - gyakorlatilag bizonyosságnak tekinthető. Jogpolitikailag is helyes erre az álláspontra helyezkedni, hiszen ellenkező esetben a büntető eljárás képtelen volna betölteni már idézett kettős feladatát. Ebből a szempontból messzemenően igaz, hogy mivel a belső bizonyosság nem azonosítható az objektív bizonyossággal, "az ítélet legjobb esetben az ember által elérhető maximális valószínűséget tartalmazza".^{22/} Valóban helyes az a kívánságom, hogy a bíró a valószínűség állapotában ne hozzon bűnösséget megállapító ítéletet, hanem az elérhető eszközökkel /kiemelés: I.F./ a bizonyosságot érje el.^{23/}

Helytelen volna azonban akár egyetlen pillanatra is figyelmen kívül hagyni, hogy a büntető eljárás során /de nemcsak a bírói döntésekor, hanem a helyszíni szemléletől kezdve a tanú kihallgatásokon keresztül a szakértői vélemény megfogalmazásáig; mindenhoá tehát, ahol az adott ügyben eljárók döntésére kényszerülnek/ ezek a döntések csak kisebb-nagyobb valószínűséggel fogják alátámasztani az objektív bizonyosságot.

Amennyiben a büntetőeljárások körét egy kicsé szűkítjük, a problémák még kézzelfoghatóbban jelentkeznek. Ha csak az ún. szituatív büntetőeljárásokról beszélünk, úgy a jogilag releváns tényeket két nagy csoportba oszthatjuk, mégpedig:

- objektív folyamatokra vagy történésekre,
- szubjektív folyamatokra /tudati működésére/.

Az elsőként említett csoportba tartozik a cselekmény lefolyása, míg a másodikba a cselekmény lefolyásának jogi szempontból valószínű rekonstruálhatósága és tényleges rekonstruálása. Ez utóbbi részletesebb elemzése annál is izgalmasabb feladat, hiszen innen jutunk el a logikailag, filozófiailag és ebből következően jogilag is helyes vagy helytelen végkövetkeztetéshez. Az nyilvánvaló, hogy az objektív és szubjektív kategóriák csak viszonylagosak, hiszen ami a bíró szempontjából objektív /pl. egy tanuvallomás/, az más szemszögből /a tanuéből/ nagyonis szubjektív. De az éppígy igaz a szakértői véleményekre is.

Ha mármost a bírói döntést tekintjük egyedül szubjektívnek, a minden másat - mint már meglévő, rendelkezésre állót, objektívként kezelünk, akkor a döntés alapjául szolgáló bizonyítékoknak

- egyrészt meglehetősen szövevényes hálójával találjuk magunkat szemben,
- másrészt a bizonyítékok is át meg át vannak szöve szubjektív elemekkel.

Ha akár a tanuvallomásokat, akár a szakértői véleményeket elemezzük, az itt kapott adatok lényegében a külvilág visszatükröződései. Ahogy azonban ez a visszatükröződés végbemegy, az nagymértékben függ a visszatükrözőző személy által tudatosan átélt élményektől, a szubjektumtól elvárhatótól és a szubjektumnak a más által elvárhatóról alkotott képzetéről. Az, hogy ez a visszatükrözés igaz-e vagy hamis, számos tényezőtől függ. Így pl. az egyén elhíttéleteitől, beállítódásaitól stb.

Míndezzel csak azt akartam érzékeltetni, hogy a bírói döntés /ahol a döntő személy az imént említett törvényeszerűségnek korántsem kisebb mértékben szintűgy alá van vetve/ számtalan bizonytalansági, szubjektív, az objektív valóság-

got csak több-kevesebb eredménnyel hűen visszatükröző bizonyítékon alapszik. Mindezek után kategorikusan azt állítani, hogy a bírói ítéletben valójában a társadalmak a jogalkotó által megfogalmazott akarata tükröződik vissza, meglehetősen valóságidegen kijelentésként hat. Ez csak a valószínűség magas fokán képzelhető el.

A helyzet tovább bonyolódik, ha a bűncselekmények körét a gondatlanságból elkövetettekre szűkítjük. Meglehetősen goromba leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy amíg a szándékos bűncselekmények körében tipikusan "csak" azt kell bizonyítani, hogy valaki valamit megtett-e, addig a gondatlanság körében ehhez egy igen sok bizonytalansági tényezőt is magában rejtő további döntési kényszer is járul /vagy legalábbis kellene járulnia/. Mégpedig az, hogy az egyénnek egyáltalán másként kellett volna-e tennie, mint ahogy cselekedett; sőt: volt-e lehetősége más magatartást tanúsítani, mint ahogy viselkedett.

Számomra úgy tűnik, hogy az ítéleteknek - legalábbis a gondatlanság körében - ez a legnagyobb bizonytalanságot okozó tényezője. Mégis ezt a szempontot vizsgálják a legkevésbé. Axiómaként fogadják el, hogy a jog /a büntetőjog/ által előírtakat mindig be lehet tartani, sohasem fordulhat elő, hogy a tilalmakat az adott körülmények között egyszerűen lehetetlen betartani.

J e g y z e t e k :

- 1/ Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. II. kötet. Magvető, Budapest, 1976, 455. old.
- 2/ Lukács: i.m.
- 3/ V8.: Szabó András: Bűnözés, ember, társadalom, Doktori disszertáció, Kézirat, Budapest, 1977. 63. old.
- 4/ Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 83. old.
- 5/ Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. kötet. i.m. 104. old.
- 6/ Lukács György: Az esztétikum sajátossága I. kötet. i.m. 105. old.
- 7/ Az ezzel összefüggő egyes szempontokra még visszatekintések.
- 8/ Rényi Alfréd: Levelek a valószínűségről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 51. old.
- 9/ Lenin Művei 21. kötet. 232. old. Idézi: Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. kötet. i.m. 711. old.
- 10/ Rényi Alfréd: A valószínűségszámítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában, In: Filozófiai évkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 63-97. old.
- 11/ Fodor Judit: A véletlenről. Magyar Filozófiai Szemle. 1967/3. 430-439. old.
- 12/ Rényi Alfréd: A valószínűségszámítás elvi kérdései a dialektikus materializmus megvilágításában. i.m. 67. old.
- 13/ V8. Fodor: i.m. 435. old.

- 14/ Bárcing László: Valószínűségi következtetések. Magyar Filozófiai Szemle 1965/6. 948-960. old.
- 15/ Rényi Alfréd: Levelek a valószínűségről. i.m. 23. old.
- 16/ Rényi Alfréd: Levelek a valószínűségről. i.m. 40. és 45. old.
- 17/ Rényi Alfréd: Levelek a valószínűségről. i.m. 62-63. old.
- 18/ Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. III. kötet. i.m. 172-173. old.
- 19/ Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1965. 55. old.
- 20/ Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1972. 261. old.
- 21/ Király: i.m. 225. old.
- 22/ A felfogást idézi: Király: i.m. 256-257. old.
- 23/ Király: i.m. 279. old.